

Lluïsa Amenós

Notícia de dos canelobres

de Santa Maria de Serrateix

conservats al museu Cau Ferrat de Sitges

El museu Cau Ferrat de Sitges conserva dos canelobres de ferro forjat procedents del monestir de Santa Maria de Serrateix (1). Els objectes, amb número d'inventari 30.962 a i 30.962 b respectivament, s'exposen al primer pis del museu, anomenat *Gran Saló*, just davant de les columnes que sostenen les arcades del costat que dona al carrer(2).

Són dos canelobres monumentals, de 2'58 metres d'alçada, del tipus anomenat "de lli-ri".

Es componen de tres potes arquejades de secció rectangular acabades en peus de forma romboïdal. Damunt de les potes s'alça una llarga tija formada per una barra de secció quadrada, que al darrer quart esdevé cilíndrica i acaba en una punta de secció quadrangular, anomenada espiga, que serveix per a clavar-hi el brandó. Aquesta estructura s'ornamenta amb tres elements decoratius: nusos(3), barretes en espiral i flors.

Les potes tenen un nus bitroncopiramidal al mig. La tija té set(4) nusos, sis al tram de barra quadrangular, de forma bitroncopiramidal i distribuïts en intervals gairebé iguals, i un al tram cilíndric, de forma bicònica i situat a l'extrem superior.

Les barretes torçades en espiral decoren les potes i la barra quadrangular de la tija, i són aplicades als trams entre els nusos: Cada pota té aplicada una filera de barretes a la cara externa i una a cadascuna de les laterals; cada cara de la tija té aplicada una filera de barretes en tota la seva alçada.

La decoració vegetal es distribueix al llarg de la tija en quatre nivells.

De la part inferior de la tija, entre els angles que deixen lliures les potes, surten, doblegades cap amunt, en sentit oblic, tres barretes de secció octogonal, coronades cadascuna per una flor, que s'obren a l'alçada

del tercer nus. Les flors tenen un calze en forma de tronc de piràmide invertida, sota del qual hi ha un petit nus bicònic. Consten de quatre pètals lanceolats que es dobleguen cap enfora, al centre dels quals hi ha una espiga; no tenen estams. Del cinquè nus sortien dues barretes cilíndriques, en sentit oblic que, al terç superior, s'arquejaven cap avall. Cada barreta era coronada per una flor de quatre pètals lanceolats, i quatre estams bulbiformes. Aquestes dues flors s'alternaven amb una parella de fulles ovalades, el pecíol de les quals arrencava perpendicular a la tija. Les fulles tenien quatre nervis, dos a cada banda, marcats mitjançant un retall de forma triangular. Just on acaba el sisè nus neixen quatre grans fulles apuntades, disposades entorn de la tija i inclinades uns 45° respecte d'ella. Del peu de cada fulla surt una barreta cilíndrica, arquejada, amb una petita flor a l'extrem. La flor té quatre pètals lanceolats i espiga central. No té estams. D'entre les fulles del sisè nus surten quatre barretes cilíndriques, de perfil arquejat, coronades per una flor cada una, compostes de quatre pètals lanceolats, i quatre estams bulbiformes. Del setè nus arrenquen quatre pètals apuntats i quatre estams bulbiformes que configuren una gran flor oberta que envolta l'espiga.

L'estat de conservació dels dos canelobres és regular; tenen algunes planxes trencades o foradades, la tija ha perdut la barreta decorativa en alguns trams i diversos elements decoratius han desaparegut: El 30.962 a ha perdut una flor i dues fulles al cinquè nus i una flor al sisè nus. El 30.962 b ha perdut dues flors i una fulla al cinquè nus i una flor al sisè nus. Gairebé totes les flors han perdut els estams.

Són especialment notables les pèrdues dels elements decoratius del cinquè nus d'amb-

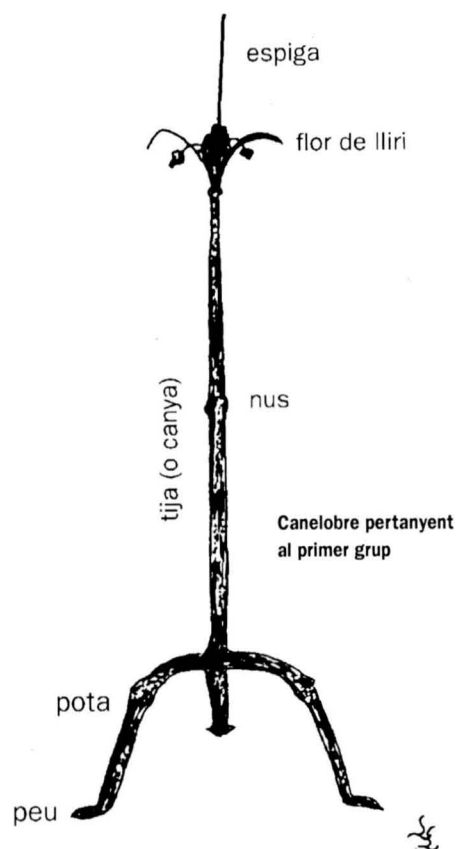
dós canelobres. Les restes dels trencaments mostren traces de dos tipus de barretes alternades: una arrenca en sentit oblic, i té un diàmetre igual a la barreta coronada per la flor; l'altra, arrenca en perpendicular, i té un diàmetre semblant al pecíol de la fulla. Aquestes traces ens permeten suposar que el disseny original d'aquest nus alternaria una parella de flors amb una parella de fulles.

L'execució tècnica combina el treball de forja, el retallat a escarpra i martell, i el doblegat de planxes i barres, per configurar les formes florals, realitzades per separat(5).

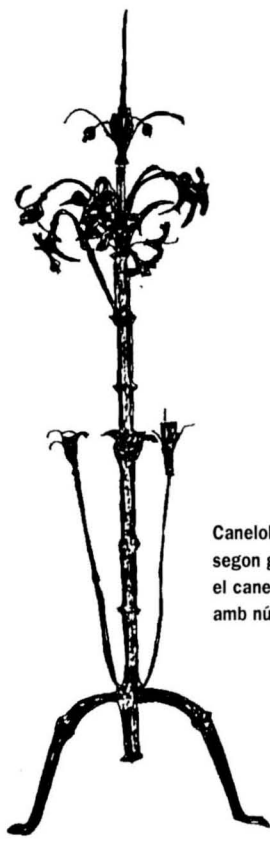
Els pètals de les flors són fets amb planxes de ferro retallades i doblegades fins a aconseguir la forma desitjada. Els estams són forjats a l'aire. Els branquillons són barretes de punt rodó doblegades. Aquests elements s'uneixen al conjunt mitjançant soldadura per forja, avui totalment perduda. Per soldar dues peces es practicava un orifici o tall a una peça i una punta en forma de bec a l'altra, formant un encaix. S'escalfaven fins arribar a una temperatura pròxima a la de fusió i es picaven amb el martell una contra l'altra.

Les barretes decoratives torçades en espiral estan encaixades als nusos, de manera que l'extrem inferior de les barretes encaixa en la cara superior dels nusos, i l'extrem superior encaixa en la cara inferior dels nusos.

El canelobre anomenat "de lli-ri" és un model que apareix a Catalunya a l'època gòtica i perviu fins ben entrada l'època barroca(6). La tipologia bàsica és una llarga tija, habitualment cilíndrica, que s'alça del terra mitjançant tres potes(7). De la part inferior de la tija surten barretes que s'obren en forma de flor de lli-ri. El sistema de subjecció dels brandons és d'espiga o d'abraçadora tubular. El primer té l'origen als segles X-XI. El segon apareix al segle XIV(8) i, en algunes àrees geogràfiques arriba a substituir el d'es-

Canelobre pertanyent al primer grup

Canelobre pertanyent al segon grup. (Dibuix basat en el canelobre del Cau Ferrat amb núm. Inv. 30.962 a)

Canelobre pertanyent al tercer grup. (Dibuix basat en el canelobre conservat al Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, núm. Inv. 640)

piga(9). A Catalunya, en canvi, coexisteixen els dos tipus de subjecció fins al segle XVII.

Aquesta estructura bàsica presenta una sèrie de variacions d'ordre formal, que ens permeten classificar els canelobres en tres grans grups(10):

El grup més simple sol tenir un o dos nivells de decoració floral. Quan els canelobres tenen un únic nivell decoratiu, aquest consta d'una flor situada a l'extrem superior de la tija, envoltant l'espiga central. Quan en tenen dos, el nombre de flors augmenta, generalment, fins a quatre.

El nivell inferior consta de tres barretes que neixen de la part inferior de la tija i es dobleguen cap amunt en sentit vertical o oblic, cadascuna de les quals és coronada per una flor sense estams. El nivell superior consta d'una flor de proporcions més grans que envolta l'espiga.

Els elements florals solen ser estilitzats i els pètals acostumen a mantenir-se tancats.

El segon grup té més de dos nivells i comporta amb més de quatre flors. Inclou dues tipologies bàsiques: La primera tipologia té un nivell inferior que s'organitza de manera semblant al descrit en el grup anterior. Els nivells intermedis, habitualment un o dos, se solen situar al terç superior de la tija. Cada nivell té un mínim de dues flors, cadascuna de les quals és subjectada per una barreta arquejada a manera de branquilló. El nivell superior consta d'una gran flor que s'obre al voltant de l'espiga. Les flors dels nivells superiors solen tenir estams.

La segona tipologia té un nivell inferior semblant a l'anterior i varis nivells intermedis distribuïts en trams iguals al llarg de la tija. Cada nivell consta d'una flor oberta al voltant de la tija. El nivell superior, també té una gran flor que s'obre al voltant de l'espiga.

Els elements florals d'aquest grup tenen un tractament més naturalista, encara que es resolen amb certa rigidesa.

El tercer grup té varis nivells, cadascun dels quals compta amb tres o quatre flors, que poden estar combinades amb fulles. La gran diferència amb el grup anterior és que el canelobre experimenta un canvi morfològic, adoptant l'aparença d'un arbre o arbust frondós. La decoració vegetal és força naturalista.

En tots tres grups, la tija és cilíndrica o quadrangular, sols decorada amb un nombre variable de nusos.

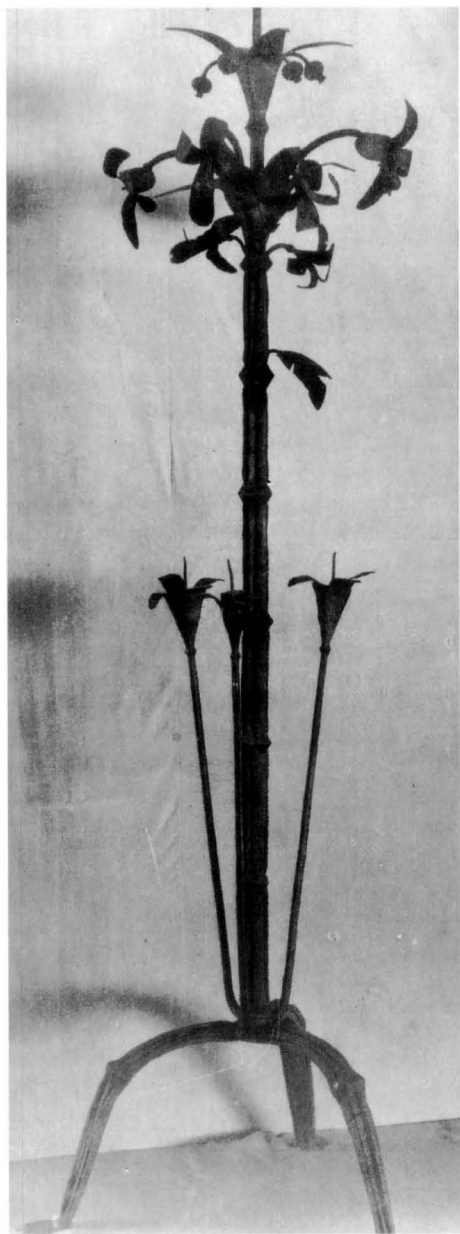
Les mides d'aquests tipus d'objectes oscil·len entre els 90 centímetres d'alçada mínima, i els 180 centímetres de màxima. Una de les particularitats que presenten aquesta parella de canelobres de Serrateix és, precisament, l'alçada, de 2,58 metres; és a dir, hi ha una diferència d'uns 80 cm respecte dels canelobres més alts. Una possible explicació d'això seria la influència dels canelobres monumentals renaixentistes que apareixen a Europa a la segona meitat del segle XV(11), destinats a les grans celebracions litúrgiques. Tots ells superen els dos metres d'alçada.

Una altra peculiaritat dels canelobres de Serrateix és la solució formal de la tija i les

potes: Tenen decoració aplicada i aquesta presenta el motiu d'espiral. Aquests trets, ens indueixen a datar els dos canelobres a finals del segle XV, o, inclús, a inicis del segle XVI(12).

La seva ubicació original devia ser l'església del monestir de Santa Maria de Serrateix(13), donat que les proporcions monumentals facilitaven la il·luminació dels espais amplis, sobretot en les grans celebracions litúrgiques(14).

Des de 1891 aquesta parella de canelobres formen part de la col·lecció de ferros forjats que Santiago Rusiñol reuní a la casa-estudi que tenia a la vila de Sitges, coneguda amb el nom de Cau Ferrat(15). En morir l'any 1931, va deixar el Cau Ferrat i les col·leccions que contenia a la vila de Sitges, a condició que se'n fes un museu públic(16). Santiago Rusiñol va comprar la parella de canelobres entre els anys 1887 i 1890. L'any 1887, ell i el seu amic Alexandre de Riquer, van fer estada prop de Berga per descansar de l'excursió que els portava des de la Seu d'Urgell fins a Solsona. Durant l'excursió van descobrir el monestir de Santa Maria de Serrateix, força abandonat. Rusiñol va comprar la parella de canelobres i una reixa de ferro a un antiquari de la zona(17), que prèviament els havia adquirit al monestir de Serrateix i a la Col·legiata de Cardona, respectivament. Aquest episodi ens el relata Miquel Utrillo en la *Història anecdòtica del Cau Ferrat*(18), de la qual en transcrivim els paràgrafs més significatius:

Fotografia Canelobre de ferro forjat.

Núm. Inv. 30.962 b

INSTITUT AMATLLER D'ART HISPÀNIC*

(...) La digressió, potser massa llarga, que ha fet perdre de vista els canelobres, es deu a la marrada de camí feta en companyia d'Alexandre de Riquer, que coneixia el terreny, i que per anar de la Seu d'Urgell a Berga pel dret, passava pel coll de la canal Baridana, Josa, i per entre les roques d'Empalmar i les comes de Peguera, i arribava a Berga en setze hores curtes. De Berga a Solsona només se n'hi posen nou, però fou necessari fer una llarga estada i deixar l'excursió no massa lluny de Berga (19).

Dalt d'un puig no gaire alters es veia un absis romànic de grans proporcions, barroerament amagat pels costats, on hi ha dues absidioles, per

construccions utilitàries mig abandonades. És l'antic monestir de Santa Maria de Serrateix. (...) (...)

El parell de grans i magnífics canelobres que posseeixen les col·leccions del Cau Ferrat foren adquirits d'un antiquari que els havia comprat al monestir de Serrateix abans de l'any noranta. Fou una part del botí de la mateixa expedició, la reixa que la Guia Sumària qualifica de molt fina. Segons declaració del marxant, aquesta reixa l'adquirí de la Col·legiata de Cardona. I totes aquestes dades foren trameses per Albert Rusinyol poc temps abans de la seva mort. La reixeta fou un present per al seu germà."

* Degut a què el museu Cau Ferrat de Sitges no ens ha proporcionat imatges actualitzades dels canelobres, ens hem vist obligats a publicar una fotografia de l'any 1906.

Notes

1. Vid. Museu del Cau Ferrat. Fundació Rusinyol. Guia sumària, Ajuntament de Sitges. Junta de Museus. Patronat del "Cau Ferrat", Barcelona, 1933, pàg. 79; Guia del museu del Cau Ferrat, Publicaciones de la Junta de Museos, Barcelona, 1940, pàg. 64, fig. s.p.; Catálogo de los hierros del Cau Ferrat y de Maricel de Sitges, Publicaciones de la Junta de Museos, Barcelona, 1946, pàgs. 107 i 108, fig. núm. 39; UTRILLO, Miquel; Història anecdòtica del Cau Ferrat, Grup d'Estudis Sitgetans, Sitges, 1989, pàgs. 81-85 El manuscrit és datat l'any 1934.; Guia sumària del museu Cau Ferrat, Diputació de Barcelona, Serveis de Cultura, Barcelona, 1994, pàg. 50.
2. És el pany de paret I. Localitzar una peça al museu Cau Ferrat exigeix al visitant una bona dosi d'esforç, per la qual cosa us recomanem que consulteu els esquemes topogràfics reproduïts a la Guia sumària del museu Cau Ferrat, op.cit. nota 1.
3. Miquel Àngel Alarcia, planteja que els nusos tenen una doble funció estètica i pràctica, atès que en faciliten el trasllat. Vid. ALARCIA, Miquel Àngel; "143. Canelobre", *Thesaurus / estudios. L'Art als Bisbats de Catalunya*, 1000/1800, Fundació Caixa de Pensions, Barcelona, 1986, pàgs. 223 i 224.
4. Cal recordar que el número 7 té un caràcter simbòlic en la majoria de cultures humanes, i és freqüentment utilitzat en la Bíblia.
5. Agraeixo la informació de caràcter tècnic que m'han proporcionat el senyor Francesc Fons, delegat de cultura del Gremi de Serrallers de Barcelona, i el senyor Jaume Casals, ferrer de la Colònia Rosal (Avià).
6. GUDIOL i CUNILL, Josep; *El mobiliari litúrgic*, Tipografia Balmesiana, Vic, 1920, pàgs. 42-45; CAMPS CAZORLA, Emilio; *Hierros antiguos españoles*, Blassi, Madrid, 1941, pàgs. 15 i 16; PÉREZ BUENO, Lluís; *Ferros artístics espanyols dels segles XII a XVIII*, M. Bayés, Barcelona, 1941, pàg. 8.
Joaquim Pla Cargol opina que s'estil·là molt en pobles de muntanya a Catalunya des del segle XIII, "Els ferros catalans", *Art popular i de la llar a Catalunya*, Dalmau Carles, Pla S.A. Editors, Girona, 1927, pàg. 90.
7. Sembla que els canelobres, i en general tots els objectes de ferro, es pintaven, dauraven o pavonaven. Aquesta solució estètica, a més, els protegia de la humitat. Vid. VOGT, Paul; *Candeleros y lámparas de hierro*, Barcelona, Gustavo Gili, 1968, pàgs. 24 i 30.

8. Vid. OLAGUER-FELIU Y ALONSO, Fernando de; "Objetos metálicos", dins BONET CORREA, Antonio (coor.); *Historia de las artes aplicadas e industriales en España*, Cátedra, Madrid, 1994, pàgs. 217-225.
9. *Ibid.*, pàg. 222.
10. Aquestes agrupacions no són en absolut determinants, atès que no són fruit d'un procés acurat de reflexió i classificació, sinó d'una primera observació. Som conscients que hi ha moltes variants que no hem recollit, donat que excedeixen els límits d'aquest treball.
11. OLAGUER-FELIU Y ALONSO, Fernando de; *Op.cit.* nota 5, pàg. 222.
12. L'inventari del Cau Ferrat, realitzat els anys trenta, els data als segles XIV-XV. Malauradament, la revisió de l'inventari de la col·lecció de ferro forjat, engegada l'any 1999, no va comportar l'estudi i documentació dels objectes que la componen, limitant-se a copiar en fitxers nous la informació continguda en els fitxers de l'inventari fet pels tècnics de la Junta de Museus, els anys trenta.
13. FELIU DE TRAVY, Ignasi; *El monestir de Santa Maria de Serrateix. Una aproximació a la seva història*, Editorial Montblanc-Martin, Granollers, 1977.
14. GUDIOL i CUNILL, Josep; *Nocions d'arqueologia sagrada*, vol. II, Imprenta Balmesiana, Vic, 1933, pàgs. 475-477. Per als sistemes d'il·luminació dels temples Cfr. CASAS I NADAL, Montserrat; *Història de Cardona. La Canònica de Sant Vicenç de Cardona a l'Edat Mitjana*, Llibre III, Primera part, Cardona, 1992, pàgs. 358 i 365.
15. Per la col·lecció de ferros vegeu RUSINYOL, Santiago; *Mis hierros viejos. Conferencia celebrada en el Salón de Cátedras del Ateneo Barcelonés, en la noche del 21 de Enero de 1893*, Impresión El Eco de Sitges, Sitges, 1900. (Reproduït al Catálogo de los hierros del Cau Ferrat y de Maricel de Sitges.)
16. Vid. GOU I VERNET, Assumpta; "El Cau Ferrat i les seves col·leccions", *Guia sumària del museu Cau Ferrat*, Diputació de Barcelona, Serveis de Cultura, Barcelona, 1994, pàgs. 9-15.
La Junta de Museus va cedir en dipòsit la seva col·lecció de ferros amb la intenció de formar un museu especialitzat en aquest art. Malgrat que algunes peces es van col·locar a la casa-museu, la manca de lloc representava un greu problema que es va resoldre amb la gestió del Palau Maricel com a ampliació del Cau Ferrat. Aquest espai rebé el nom de "Secció Maricel" i la col·lecció de ferros de la Junta de Museus es va instal·lar al segon pis del Palau. Els tècnics de la Junta de Museus van inventariar i fotografiar tot el fons del museu, i l'any 1946 es publicava el catàleg dels ferros forjats del Cau Ferrat, vid. FOLCH i TORRES, Joaquim; "Com s'ha organitzat i instal·lat el "Cau Ferrat" en esdevenir museu públic", *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, Junta de Museus, Barcelona, juny de 1933, pàgs. 166-178. L'any 1981, l'Ajuntament de Sitges va retirar les col·leccions de la Junta de Museus de la sales d'exposició del Palau Maricel. L'any 1998 es van guardar a la sala de reserva.
17. Tal i com es desprèn de la narració de Miquel Utrillo. Desconeixem, però, el nom de l'antiquari i les condicions de venda. *Op.cit.*, pàg. 85.
18. Per a la transcripció literal del text ens hem basat en la versió editada pel Grup d'Estudis Sitgetans. UTRILLO, Miquel; *Història anecdòtica del Cau Ferrat*, Grup d'Estudis Sitgetans, Sitges, 1989, pàgs. 81-85. No és habitual que coneguem la procedència d'aquest tipus d'objectes, i resulta un fet absolutament excepcional tenir-ne documentació literària de primera mà.
19. Realitzades les dues l'any 1887. *Ibid.* pàg. 83, nota 6.

Lluïsa Amenós

Llicenciada en Història UB